

הרקע לעימות עמלק – ישראל

אחת הפרשות המוזרות בתולדות עמנו היא פרשת יחסי הגומלין שבין ישראל ועמלק. הכל יודעים שנצטוונו לשנוא את עמלק, להשמידו עד חרמה ללא רחם: "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים"¹. מפליא הדבר שאותה תורה עצמה אסרה עלינו לשנוא אפילו את המצרים ששעבדו את אבותינו בעבודת פרך, שהרי עליהם נאמר: "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו"². אף על עמים אחרים, שגם הם לא הצטיינו ביחסם ההומני אל ישראל, נאמר: "...אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה"³ וכן נאמר: "וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם"⁴.

א. המיוחד במצוות מחיית זכר עמלק

לאמיתו של דבר אין עמלק האומה היחידה שנצטוונו במחייתה. גם על שבעת העממים שהתגוררו בארץ ישראל ציוותה התורה לא לכרות להם ברית אלא להרוג ולאבד זכרם⁵. אולם שוני רב יש בין מצוות מחיית עמלק לבין מצוות איבוד שבעת העממים⁶. נעמוד להלן על כמה הבדלים ביניהם:

א. מצוות מחיית שבעת העממים נאמרה בתורה בלשון: "החרם תחרימם"⁷ ומצוות מחיית עמלק בלשון "מחה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח!" ברור שהסגנון אצל עמלק הוא מוחלט וחמור לאין ערוך.

ב. הרמב"ם בדברו על מצוות מחיית שבעת העמים⁸ הוא מוסיף את המילים: "וכבר אבד זכרם", ובכך הוא מתכוון למאמר: "שכבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את האומות"⁹, והרמב"ם עצמו מסביר, "שנשלמה השמדתם על ידי דוד ונתפזרה השארית ונטמעה בין האומות עד שאינה ידועה עוד"¹⁰. אולם על מחיית עמלק אין הרמב"ם מוסיף את המילים "וכבר אבד זכרם". כך שמשמע מדבריו שמצוות מחיית שבעת האומות שוב אינה קיימת בזמננו, מה שאין כן מצוות מחיית עמלק הנמשכת עד ימות המשיח.

ג. בספר "החינוך"¹¹ נאמר, שמצוות הריגת שבעת העממים אינה אלא כשיכול להרוג מבלי שישתכן בכך, אבל בדברו על מצוות מחיית עמלק אין הוא מוסיף תנאי זה.

1. דברים כ"ה, יט.
2. שם כ"ג, ח.
3. שם ב', ט.
4. שם י"ט.
5. שם ז', א-ו.
6. ראה רמב"ם, הלכות מלכים פ"ה הי"ד.
7. דברים ז', א-ב.
8. ראה הערה 6.
9. ידים פ"ד, מ"ד.
10. בספר המצוות, קפ"ז.
11. מצוה תכ"ה.

ד. ידועה ההלכה, שבישראל – הילד "הולך אחר האם", ובאומות העולם – "הולך אחר האב"¹². פירוש הדבר, שעמלקית שילדה בן לאב מאומה אחרת, הבן אינו נחשב לפי דעת האומות לעמלקי. ואעפ"כ לענין מחיית עמלק הוא נחשב לעמלקי. דבר זה נרמז בלשון הכתוב: "תמחה את זכר עמלק" שלא להשאיר לו זכר כלל. וקבלת חכמים אומרת: "שלא יהיה נין ונכד לעמלק תחת השמים"¹³. כלומר: למרות שאדם מסוים אינו מתייחס לעם העמלקי בהיות אביו שלא מזרע עמלק, בכל זאת חייבים למחותו¹⁴.

ה. חובת מחיית עמלק כוללת גברים, נשים וטף, בהמות ורכוש וכל אשר להם כפי שנצטווה שאול במלחמה היזומה הראשונה כנגד עמלק: "והמת מאיש ועד אשה, מעולל ועד יונק, משור ועד שה, מגמל ועד חמור"¹⁵. חכמי ישראל למדו ציווי חמור זה מלשון המקרא "זָכַר עַמְלֵק" להשמיד כל דבר הקשור בהזכרת שמו של עמלק¹⁶, "שלא יאמר זה השה הוא משלל עמלק".

השכל הפשוט מתקומם לכאורה נגד ציווי תמוה זה. ואכן אף שאול המלך לא הבין את פשרו והיו לו ספיקות ואולי יסורי מצפון שכבלו את ידיו מלבצע את הפקודה כפי שנצטווה. וכך נאמר על הפסוק: "ויבא שאול עד עיר העמלקי וירב בנחל"¹⁷. "אמר ר' מני: בשעה שאמר לו הקב"ה לשאול לך והכית את עמלק, אמר: ומה אם בשביל נפש אחת אמרה תורה: הביאו עלי עגלה ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא, בהמה מה חטאה?! ואם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו? מיד יצאה בת קול ואמרה לו: 'אל תהי צדיק הרבה' (קהלת ז', טז) ובשעה שאמר לו שאול לדואג: 'ישוב אתה ופגע בכהנים' (שמואל א', כ"ב, יח) יצאה בת קול ואמרה לו 'אל תרשע הרבה' (קהלת ז', יז)¹⁸. ועוד מצאנו על הפסוק: "ויחמול שאול והעם על אגג", "אמר ר' שמעון בן לוי: כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי – סוף נעשה אכזרי במקום רחמן, שנאמר 'ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב' (שם כ"ב, יט) ולא תהא נוב כזרעו של עמלק"¹⁹.

שאול התחבט בדברים שכל מצביא וכל חייל הגון ניצבים בפניהם בשעת מלחמה. "טוהר הנשק" איננו סיסמא ריקה ורבים מתמודדים אתה בכנות וביושר. גם דואג האדומי אמר לשאול: "כתוב בתורה 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד' ואתה הולך להמית נער וזקן טף ונשים ביום אחד"²⁰.

נקמה עוד היבטים מיוחדים בצווים כלפי עמלק:

1. פן נוסף למלחמת החרמה חסרת הפשרות כלפי עמלק הוא שאין מקבלים גרים מזרע עמלק. ידוע שאין היהדות דת מסיונרית המעוניינת לצוד נפשות מבין הגויים ולהכניסם תחת כנפי השכינה. אבל אם באים אנשים מאומות העולם הרוצים בכנות לקבל על עצמם עול תורה ומצוות – מקבלים אותם ומצרפים אותם לעם היהודי. אולם נאמר במדרש²¹:

12. קידושין ס"ז; יבמות ע"ח, ע"ב.
13. ספרי, סוף פרשת תצא.
14. הרב דיקמן שמואל, בדין מחיית עמלק, וכך מסביר ר' יהונתן אייבשיץ (בפירושו "אהבת יונתן" להפטרות פרשת זכור). את טעותו של שאול שלא הרג את אגג, וזאת משום שהיה עמלק רק מצד אמו. זוהי תוכחתו של שמואל: "כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך".
15. שמואל א' ט"ו, ג.
16. רש"י ואבן עזרא, סוף פרשת תצא, עפ"י המכילתא, בסוף בשלח ובסוף תצא.
17. שמואל א' ט"ו, ה.
18. יומא כ"ב.
19. קהלת רבה ז', טז.
20. מדרש שוחר טוב, נב.
21. מכילתא סוף בשלח. ואם כי ידוע שמבני בניו של המן למדו תורה בבני-ברק ונמנו על גדולי תורה ראה גיטין נ"ז וסנהדרין צ"ו, ה. פרשנים הציעו תשובות שונות לשאלה זו.

"ר' אליעזר אומר נשבע המקום בכסא הכבוד שלו שאם יבוא מכל האומות להתגייר שיקבלוהו ולעמלק ולביתו לא יקבלוהו...".
 ז. נוסף על המצוה לאבד ולהשמיד פיזית כל זכר, ישנה עוד מצוה מיוחדת לעורר בקרבנו רגשי שנאה ואיבה לעם זה כפי שקובע הרמב"ם: "...נעורר הנפשות... ונרזו העם לשנוא אותו עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש שנאתו מהנפשות עם אורך הזמן..."²². השאלה מתחדדת עוד יותר כי התורה מצוה עלינו, לא לנקום ולא לנטור, אפילו כאשר ישן סיבות מוצדקות לכך. לעזור אפילו לשונא, להתעלות על רגשות טבעיים שליליים, לוותר, לרחם על הבריות: "ישראל רחמנים בני רחמנים הם" "כל המרחם על הבריות על בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו"²³, והנה בעמלק מדברת התורה על "מלחמה לה" בעמלק מדור דר".
 ח. יש לשים לב להבדל הלשוני בעניין מחיית עמלק. בפרשת תצא יש ציווי "תמחה את זכר עמלק" ובפרשת בשלח נאמר: "מחה אמחה את זכר עמלק", הקב"ה מבטיח לעשות זאת. הוי אומר, לעמלק יש עסק לא רק עם העם היהודי אלא עם הקב"ה בעצמו. עם ישראל נלחם בו מלמטה והקב"ה נלחם בו מלמעלה.

ב. הבעייתיות שבמצוה לשנוא את עמלק

השאלה המתעוררת היא על מה ולמה? האם כל זאת בגלל אותה מלחמה בדרך ממצרים! לכאורה, אכן כך. הכתוב עצמו מספר ומנמק: "ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים... מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים"²⁴. ובאיזכור המלחמה הזו במשנה תורה יש קצת יותר פירוט: "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם מצרים אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחרך, ואתה עיף ויגע... תמחה את זכר עמלק מתחת השמים..."²⁵.

אם נתבונן במלחמה זו, השאלה מחריפה יותר, כי הייתה זו בעצם 'מלחמונת' קטנה חסרת ערך, שנמשכה בסך הכל יום אחד! מן הבודק עד הערב²⁶. עם ישראל כמעט ולא נפגע ממלחמה זו. מתוך הכתוב מצטיירת המלחמה כפעילות טירוריסטית בשיטת "פגע וברח". במי פגעו? בעיקר בחלשים, בעיפיים, ביגעים, "ויזנב בך כל הנחשלים אחרך ואתה עיף ויגע"²⁷. נראה, לכאורה, שאין כל יחס בין ה"מלחמונת" שניצחו בה בהרמת ידיו של משה ובין מנת השנאה והציווי להשמידם מתחת השמים. ובכלל, הפכה המלחמה הזו למעין טראומה לאומית! כאשר חזרו המרגלים משליחותם ורצו להפחיד את העם מפני כיבוש הארץ הם נתנו לו "תזכורת קטנה": "עמלק יושב בארץ הנגב"²⁸. כמו רצועה שמנפנפים בה לתינוק כדברי המדרש: "מה ראו לפתוח בעמלק? משל לתינוק שסרח ולקה ברצועה וכשמבקשין להפחידו מזכירין לו רצועה שלקה בה. כך היה עמלק רצועה רעה לישראל"²⁹.

22. ספר המצוות לרמב"ם עשה קפ"ט, לא תעשה נ"ט.

23. ביצה ל"ב.

24. שמות י"ז, ח-טז.

25. דברים כ"ה, יז-יט.

26. לפי דעת הרב אביגדור נבנצאל, רב העיר העתיקה בירושלים, היה זה ביום שישי בתאריך כ"ח באייר.

27. ראה הערת המערכת בסוף מאמרו של אברהם קורמן ב"שמעתין" תשל"ז גליון מס' 50, עמ' 76.

28. ראה הלכות מלכים פ"ה, ה"ה "לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו" (ארב לנחלשים). ראה גם ח' חמיאל, מלחמה להי בעמלק, בית מקרא א' ק"כ, תשי"ן, עמ' 32-46.

29. במדבר י"ג, כט.

29. במדבר רבה ט"ז, יא.

ישנה שאלה חמורה נוספת, שלכאורה אין לה מענה, והיא: גם אם נניח כי העמלקים הראשונים, בני דורם של משה, יהושע, שאול ודוד אכן חטאו חטא בל יכופר מדוע בא ציווי למחותם לדורות עולם? הרי מקרא מפורש לפנינו: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות..."³⁰. שמא נחשוב שמידה זו נוהגת רק בישראל ולא באומות העולם, על מדוכה זו כבר ישבו הראשונים ופסקו שגם באומות העולם היא נוהגת³¹. אמנם נאמר גם "פקד עון אבת על בנים ועל שלשים ועל רבעים לשנאי"³², אולם מסבירים שם ל"אוחזין מעשי אבותיהם". אכן, הגויים בשנאתם התמידית לישראל נחשבים לאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם הרי נאמר: "בידוע שהאומות שונאות לישראל"³³ וכמו שאנו קוראים בהגדה של פסח: "בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו!" בכל זאת לא מצאנו חיוב שנאה ומחיה אלא לעמלק בלבד וחוזרת שאלתנו לדוכתא.

ג. נסיונות לבאר את פשר השנאה לעמלק

ד"ר ארליך במאמרו³⁴ מנסה להתמודד עם השאלה המרכזית על הציווי לשנוא את עמלק. לדעתו, שנאת עמלק לישראל היא שנאה בלתי רציונאלית העוברת לצאצאים עם חלב אמם מדור לדור, והנשק היחיד מולה הוא – שנאה נגדית. נראה לי, לעניות דעתי, שקשה להצליח בדרך זו. הרי כבר אמר החכם מכל אדם "אם רעב שנאך האכילה לחם"³⁵, לא נאמר "הרעיבהו" אלא "האכילהו". על כל פנים אין בזה מענה לציווי להשמיד ולאבד את עמלק ואת רכושו ואת כל אשר לו.

אברהם קורמן במאמר גדול ומנומק³⁶ תולה את הקולר בשורשי משפחתו של עמלק ובאופיו האכזרי העומדים בניגוד מוחלט לשורשיו ולאופיו של עם ישראל. קורמן מפנה את תשומת לבנו לתולדות עשו הוא אדום ולהסתעפות משפחתו שממנו בא עמלק³⁷. חז"ל אומרים שפה מקופלים יחסי זימה נוראים, שחיתות מינית משפחתית. הכול קיימו יחסים עם הכול, ואין לדעת מי אביו של עמלק ובת מי אהליבמה וכו'³⁸. ולשם מה הודיענו הי כל זאת בתורתנו? תשובת חז"ל: "להודיע ניוולן שהן כולן בני זימה"³⁹. וכמובן כל זה בניגוד מוחלט לעם ישראל, ששמר על טוהר צאצאיו ועל מסגרת ברורה של התא המשפחתי. קורמן מפתח תיאוריה מעניינת כי עמלק הוא לא רק חסר שורשים משפחתיים ברורים, אלא גם עם חסר מולדת, שלא הייתה לו מעולם ארץ משלו, ולכן פוגשים אותו במקומות שונים במזרח, במערב, בדרום ובצפון. שבת נוודים שחי חיי הפקר, מתפרנס מפשיטות וגזל, ומתנהג באכזריות כלפי הנכבשים⁴⁰. שאיפתו להנות מחיי שעה "אכול ושתה". אחת

30. דברים כ"ד, טו.
 31. ראה בתשובות "אבני נזר" או"ח סי' תק"ח לאדמו"ר ר' אברהם מסוכוצ'וב.
 32. שמות כ', ה.
 33. ספרי לבהעלותך.
 34. ארליך, ד', "על המכניזם של השנאה בין ישראל ועמלק", "שמעתין", תשמ"ב בתשרי-כסלו, עמ' 67-68.
 35. משלי כ"ה, כ.
 36. קורמן אברהם, "פרשת עמלק", "שמעתין", תשל"ז שנה י"ד, גליון מס' 50, עמ' 76-50.
 37. בראשית ל"ו, כל הפרק ופסוק יב.
 38. למשל, אשת שעיר הייתה כנראה אשה נחשקת, כך שלא פחות מארבעה גברים חשובים באותו זמן בחרו לקיים אתה יחסים ולהוליד ממנה צאצאים, שיחסי הקירבה ביניהם קשים להגדרה. והרי הם: שעיר, החור, עשו, צבעון, בנה, אליפז בן עשו.
 39. תנחומא, וישב א.
 40. ראה במאמרו הנ"ל הערה 38. כמוהו סבור גם הרב ד"ר מ' גרוזמן, הרואה את עמלק כשבת שאין לו נחלה קבועה ומשום כך הפך להיות "כנופיה של בני בליעל המשוטטת ומתנחלת בכל מקום אפשרי". ראה בספרו: על המועדים: מאמר מקיף וחשוב על הקשר בין עמלק וחג הפורים, תל-אביב, תשנ"ד, עמ' 107.

ההוכחות שלו לתיאוריה שאין לעמלק ארץ משלו היא ע"פ הכינוי שמכנה אותו בלעם: "ראשית גוים עמלק". ובספר בראשית במלחמת ארבעת המלכים נגד החמישה נמצא: "תדעל מלך גוים"⁴¹. לדעתו, אצל יתר המלכים מופיע שם המלך ומקום מלכותו ורק אצל תדעל מופיע "גוים" כלומר עמים ללא ארץ. אולם יש להעיר שרשי"י במקום אומר: "מקום יש ששמו גויים". גם אבן עזרא מפרש כך: "מלך גויים — שם מדינה" ובכל זאת התיאוריה שלו מעניינת ואינני רוצה להפריך אותה לגמרי, יש לו כמה הוכחות נוספות לביסוס שיטתו. העיקר הוא שמצב זה הוא בניגוד לעם ישראל ולקשר העמוק והקדוש והמוחלט בין עם ישראל לבין ארץ ישראל, הארץ המובטחת ע"י הקב"ה, ששמרה אמונים לעם, ושהעם במשך כל ההיסטוריה והגלויות השונות — לא שכח אותה ושמר לה אמונים.

אכן, הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל הוא תופעה יוצאת דופן בעולם כולו, ואין כדוגמתו בין העמים. כלומר: עמלק איננו כל כך ייחודי בחוסר הקשר שלו לחבל ארץ מסוים. עמלק אין לו גם "זכויות שמורות" לעבירות של גילוי עריות. התורה מזהירה "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו"⁴². בפתחה לפרשת איסורי עריות, לאחר פירוט כל העריות האסורות, ביניהם משכב זכור ומשכב בהמה, מסתיים הפרק: "...כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם...", "כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמאו הארץ"⁴³. אם כן, עמלק איננו ייחודי כל כך גם בנושא זה. ומה אפוא מייחד אותו להיותו מושא לצווי החמור "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים"!!

תמיהה נוספת היא על המלחמה הראשונה בעמלק. עליה נאמר: "ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב"⁴⁴ והשאלה היא כמובן, מדוע לא השמיד יהושע את כל עמלק, מדוע רק "החליש" אותם והשאיר להם זכר? רשי"י מסביר: "ולא הרגם כולם, מכאן אנו למדים שעשו ע"פ הדיבור של שכינה", כלומר: יהושע לא השמיד את כל זרע עמלק לא מפני שלא יכול היה אלא מפני שכך נצטווה. ע"פ הדיבור נאמר לו לא לכלותם אלא להחלישם בלבד. דברי רשי"י מבוססים על חז"ל⁴⁵: "אנו מוצאים שביקש יהושע למחות את זכר עמלק, אמר הקב"ה חייך, שאל המלך עתיד לעמוד מבנימין ולשרש ביצתו". המלחמה בעמלק מתוכננת אפוא משמים כמלחמה בהמשכים "מלחמה לה" בעמלק מדור דור: "מדורו של משה עד דורו של שמואל, מדורו של שמואל עד דורו של מרדכי, מדורו של מרדכי עד מלך המשיח"⁴⁶. שמואל הנביא שקול כמשה כנאמר: "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו". מרדכי שקול כמשה" שהיה מרדכי שקול בדורו כמשה בדורו,⁴⁷ מלך המשיח אף הוא שקול כמשה בסוד הכתוב: "מה שהיה הוא שיהיה" ראשי תיבות: משה⁴⁸. כוונת הכתוב היא, שלוש פעמים נלחם עמלק עם ישראל, ולפי קבלת חכמים עוד נכונה מלחמה רביעית בימי מלך המשיח: מלחמה ראשונה — בימי משה ויהושע. מלחמה שנייה — בימי שמואל ושאל. מלחמה שלישית — בימי מרדכי ואסתר. מלחמה רביעית — בימי מלך המשיח. והעיקר, אין כל אלה מלחמות נפרדות, אלא מלחמה אחת ארוכה מלחמת נצח הנמשכת ועוברת מדור לדור. ראשיתה — בעשו המתנכל ליעקב להרגו, אחריתה — באיבודו הסופי של עמלק בימי המשיח.

41. בראשית י"ד, א.

42. ויקרא י"ח, ב.

43. שם, כז.

44. שמות י"ז, יג.

45. פסיקתא רבתי פי"ב.

46. תנחומא סוף תצא.

47. אסתר רבה פ"ו.

48. קהלת א', ט; זכר ח"ג, רעג, א.

כבר העיר ר' אברהם קורמן בצדק, כי לשון התורה "מדור דר" בלשון עבר, במקום לכאורה: "לדור דור" בלשון עתיד, מרמזת כי מלחמה זו לא החלה בימי משה אלא שורשיה עוד מזמן קדום יותר⁴⁹. ואכן אפשר לראות שבמקרא, במקומות רבים הלשון השגורה היא "לדור ודור"⁵⁰. וכך הם דברי הרמב"ן במלחמת עמלק: "כי המלחמה מן המשפחה הזאת (משפחת עמלק) היא הראשונה והאחרונה לישראל, כי עמלק מזרע עשו וממנו באה אלינו המלחמה בראשית הגויים ומזרעו של עשו היה לנו הגלות והחורבן האחרון כאשר יאמרו רבותינו שאנחנו היום בגלות אדום וממנה נוושע לעולם. והנה כל אשר עשו משה ויהושע עמהם בראשונה יעשו אליהו ומשיח בן יוסף עם זרעם".
עתה אבוא להציע הסבר לפשר המלחמה הנצחית הזו בין ישראל לעמלק.

ד. הצעה לביאור פשר השנאה לעמלק

מקובל לדבר על שבעים אומות העולם, והכוונה לבתי אב שמהם מסתעפים שאר האומות וכנגדם ניצבת אומה אחת – ישראל. וכך נאמר: "...יצב גבולת עמים למספר בני ישראל – כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו"⁵¹. רשימי מפרש שם: "בשביל מספר בני ישראל שעתידין לצאת מבני שם, ולמספר שבעים נפש של בני ישראל שירדו למצרים – הציב גבולות עמים, שבעים לשון". אבן עזרא מוסיף שם: "כי צורת יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד והוא סוד גדול, כי חלק ה' עמו וזו היא המעלה הגדולה שלא עשה כן לכל גוי". ישראל הם העם המיוחד לחלקו ולחבלו של בורא עולם בעוד ששאר האומות נתונות למשטר טבעי של מזלות ושרים ממונים⁵².

כנגד בחירה זו מתייצב עמלק בתוקף. עמלק בן אליפז בן עשו סבור שכל מה שהשיג יעקב היה במרמה שלא כדין. לפיכך כל הזכויות שיש ליעקב ולבניו – לו הם. שלמה המלך אומר: "זה לעומת זה עשה האלוקים"⁵³. בדוק ותמצא שהעולם בנוי מכוחות זוגיים קוטביים, המתנגדים זה לזה. לכל כוח בעולם יש כוח המתנגד לו בעוצמה רבה ומבקש להיכנס לתחומו. ישראל ועמלק הם שני כוחות קטביים כאלה.

על ישראל נאמר: "נצח ישראל לא ישקר"⁵⁴, ישראל היא אומה נצחית, אין בה כליה לעולם. חייבת להיות אומה נגדית שגם לה תכונה זו. ואכן זהו עמלק. על הכתוב: "ועברתו שמרה נצח"⁵⁵ אומרים חכמים "זהו עמלק". "עם נצח" – לעומת "עברת נצח".
בחלום הסולם ראה יעקב מלאכי אלוקים עולים ויורדים. והמדרש אומר⁵⁶: "הראה לו הקב"ה לאבינו יעקב שרה של בבל עולה שבעים מעלות ויורד, של מדי עולה חמישים ושניים ויורד, של יוון מאה ויורד, של אדום – עלה ולא ידע כמה. באותה שעה נתיירא

49. אי קורמן, "פרשת עמלק", "שמעתיך", תשל"ז, הערה 16.

50. כגון: "זוהי זכרי לדור דר" (שמות ג', טו) "ירושלים לדור ודור" (יואל ד', כ) "לדור ודור אמונתך" (תהלים כ') רק במקום אחד בכל התנ"ך מוזכר: "...מדור לדור תחרב לנצח נצחים" (ישעיה ל"ד, י) ושם רשימי מסביר: "היא קללת משה, מלחמה לה' בעמלק מדור דור", כלומר, רק כאשר מדובר בעמלק ישנו הביטוי "מדור לדור".

51. דברים ל"ב, ח-ט.

52. "נאמר אין מזל לישראל" (שבת קנ"ו, ע"א) כלומר, ישראל אינם כפופים למשטר המזלות. אומות העולם עובדים לכוכבים ומזלות (עכו"ם) כי הם כפופים באמת לכוחות אלו. ישראל נבחרו להיות "חלק ה' עמו", מעל למשטר המזלות.

53. קהלת ז', יד.

54. שמואל א' ט"ו, כט.

55. עמוס א', יא.

56. תנחומא ויצא, ב.

יעקב אבינו ואמר, שמא לזה אין לו ירידה?! כלומר: כל האומות – כוחותיהם קצובים, מוגבלים, אבל שרו של אדום – נראה היה כאילו אינו מוגבל כלל ולכן נתיירא ממנו יעקב. בלעם נתנבא על ישראל: "כי מראש צורים אראנו" ⁵⁷ "צור" מלשון חוזק, תקיפות ותמידות שאינה משתנה. "צור" גם מלשון צורה הרוכבת על גבי החומר. הטבע והחומר, כותב הרמב"ם ⁵⁸. מעצם הווייתם הם בני כליון ותמורה, ורק מה שמעל לטבע – הצורה, אין בה כליון, וזה בעצם שורש היכוח בין עמלק לישראל.

כתוב נוסף מצאנו: "דרך נחש עלי צור" ⁵⁹ וקבלת חכמים אומרת, שנחש זה הוא עמלק ⁶⁰. המהר"ל מפרג אומר: "ישראל נקראים ישורון על שם הישר שנתברכו בו ועמלק לעומתם נקרא "נחש" מלשון עקמומיות, כי הנחש אינו הולך בקו ישר אלא בדרך עקלתון, נחש עקלתון. ישראל נחנו בתכונה נוספת, שבדרך כלל, היא מתפרשת לשלילה: קשיות עורף. אולם כאשר משה רבנו ביקש סליחת ה' על מעשה העגל הוא מבקש: "... כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו" ⁶¹. והדבר תמוה: הכיצד תכונה שלילית לכאורה תהיה טעם וסיבה לסליחה? ברם, משה רבנו אכן נתכוון לפן החיובי שבתכונה זו. עם זה, למרות הסבל והגירות והיסורים, יעמוד כצור חלמיש באמונתו ולא יחליפנה לעולם. תכונה זו מתקשרת לישראל ולעובדת היותו נצחי מעל לחומר הטבעי המחליף עצמו, מתבלה, משתנה וחולף מן העולם. אלא, שגם עמלק נשתבח בתכונה נפלאה זו: "אמר הקב"ה: רשע שבעולם, לא ידעת בנסיים שעשיתי להם במצרים? לא שמעת בנסיים שעשיתי להם בים? אמר לו הקב"ה: ידעת ושמעת אלא שאתה קשה עורף" ⁶² מובן, שעמלק מנצל תכונה זו לרעה.

דמיון נוסף נראה בכינוי "ראשית" שנאמר על ישראל: "קדש ישראל לה" ראשית תבואתה" ⁶³ אף עמלק נקרא "ראשית" שנאמר: "ראשית גוים עמלק" ⁶⁴. הראשית הוא החכמה כנאמר: "ראשית חכמה" ⁶⁵, אלא שיש חכמים להיטיבו ויש חכמים להרע ⁶⁶. חכמים להיטיב – הם ישראל וחכמים להרע – הם עמלק. על הנחש אומרת התורה: "והנחש היה ערום" ⁶⁷ ותרגם יונתן: "הוזה חכים לביש" כלומר: חכם להרע. וכבר נתבאר לעיל שעמלק נמשל לנחש. במגילת אסתר המן היה עמלקי אבל חכמתו הייתה לפורענות ולא לטובה ⁶⁸.

מכאן אולי אפשר יהיה להבין את החימה השפוכה ואיבת הנחש שבין ישראל לעמלק. עמלק מתנגד לעצם הווייתם ובחירתם של ישראל. לפיכך, לא רק ישראל נצטוו למחותו "מחה תמחה" אלא אף בורא העולם בעצמו כביכול מצווה ועומד למחותו "מחה אמחה": לפי שעמלק קם ומתנגד לעצם בחירתו של ה' יתברך: "כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו".

57. במדבר כ"ג, ט.
 58. מורה נבוכים ח"ג, פ"ח.
 59. משלי ל', יט.
 60. זהר ח"ב, קצד, עב.
 61. שמות ל"ד, ט.
 62. פסיקתא רבתי י"ב, יא.
 63. ירמיה ב', ג, וראה רש"י לבראשית א' "בשביל ישראל שנקראו ראשית".
 64. במדבר כ"ד, כ.
 65. תהלים קי"א, י, וכן תרגם תרגום ירושלמי את תיבת בראשית: בחרמתא.
 66. ירמיה ד', כב "חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו".
 67. בראשית ג', ב.
 68. כאשר המלך לא ידע מה לעשות עם המלכה ושתי הוא ביקש את עצת החכמים: "ויאמר המלך לחכמים... כדת מה לעשות... ויאמר ממוכן..." (אסתר א'). החכם ונותן העצה היה המן לפי חכמים "ולמה נקרא שמו ממוכן? שמוכן לפורענות".

וכך נאמר במדרש⁶⁹: "עמלק היה אומר אל אליפו אביו; מי הוא שיורש העולם הזה והעולם הבא? אמר לו אליפו: בני ישראל יורשין העולם הזה והעולם הבא. מיד יצא עמלק להחריב את העולם". אומות העולם רוצות ליטול מן העולם הזה מלוא חפניים הנאות אבל עמלק חושב במונחי "נצח": "מיהו היורש העולם הזה והעולם הבא?" עמלק סבור ש"הנצח" שייך דווקא לו, כשהוא שומע שאין הדבר כך, הוא מוכן לצאת ולהחריב את העולם לשם השגת מטרתו⁷⁰. לכן יסד הפייטן בשיר לפורים, "שושנת יעקב", את המילים "תשועתם היית לנצח". מה נשתנתה תשועה זו משאר התשועות שבה נאמר: "לנצח"? אלא, לפי שמלחמת עמלק מלחמת נצח היא מדור דור והתשועה מזממו הנורא – תשועת נצח היא.

לפיכך בא עמלק להילחם בישראל בשלוש תקופות מרכזיות: בראשונה – קודם קבלת התורה ובניית המשכן. בשנייה – בעת כניסתם לארץ – קודם בניית בית ראשון בימי יהושע. בשלישית – קודם עליה שנייה לארץ ובניית בית שני, בימי המן. התורה מדגישה כי מלחמת עמלק בישראל הייתה בהיותם בדרך⁷¹, כאשר היו ישראל בדרך עלייתם והתקדמותם לשלמות רוחנית. וכך גם בפעם הרביעית העתידית, לפני בוא המשיח. כל עוד העולם קיים, ועם ישראל קיים, גם עמלק קיים. לכן לא יכול היה יהושע לחסלו עם כניסתו לארץ. עמלק, לפי שהוא מזרע יצחק – גם בו יש יסודות נצחיים והוא נלחם על שאיפתו זו. מדור דור, מן הדור הראשון של האומה הישראלית, מיציאת מצרים בשעה בה הפך עם ישראל לעם ועד לדור האחרון דורו של משיח, שראשית מעשהו ותפקידו יהיה להלחם בעמלק ולמחות את זכרו, כדי להכשיר את הקרקע לקראת הקמת בית המקדש השלישי – שיעמוד לעולם!

69. אליהו רבא פכ"ד.

70. מזכיר את הרייך השלישי – לעולמי עד.

71. סוף כי תצא, ושמואל א, ט"ו.

(המשך מאמרו של הרב אפרים רוקח מעמ' 64)

מעניין שחז"ל ראו במעמד הר סיני ובקבלת התורה מאורע החוזר על עצמו מדי שנה בחג השבועות. וכך כתוב בפסיקתא דרב כהנא (מהד' ש' באבער, דף קא, א): "אמר הקב"ה לישראל: בני, היו קורין את הפרשה הזאת בכל שנה ואני מעלה עליכם כאילו אתם עומדים לפני הר סיני ומקבלין את התורה". נראה לי שדעה זו מתיישבת יפה עם הרעיון המובע בפסיקתא דרב כהנא (שם, דף קז, א) לשאלה, מדוע ניתנה התורה במדבר? התשובה שם: "ימנה המדבר שזה אין לו סוף, כך דברי תורה אין להם סוף, שנאמר: 'ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים' (איוב י"א, א)". אולם לא זו בלבד, אלא שקיום מעמד הר סיני הוא אישי-אינדיבידואלי, שכן כך כתוב שם (פסיקתא דרב כהנא, דף קי, א) "א"ר יוסי בר חנינא: לפי כוחו של כל אחד ואחד היה הדיבור מדבר עמו".